

Новик Тетяна Володимирівна,
*головний економіст відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

ДІЯЛЬНІСТЬ І. ВЕРНАДСЬКОГО З РОЗБУДОВИ БАНКІВ ТА РОЗВИТКУ КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Цьогоріч виповнюється 200 років від народження Івана Васильовича Вернадського (1921–1984) – видатного вченого економіста, першого професора політичної економії в Київському університеті (на той час – Імператорському університеті св. Володимира), відомого державного та громадського діяча. Наукові дослідження та публікації В. Базилевича, Т. Гайдай, А. Маслово [1], О. Курбет [2], В. Небрат [3] здебільшого присвячені розкриттю його теоретичних поглядів. Проте, на нашу думку, заслуговує на увагу також практична діяльність І. Вернадського, спрямована на реалізацію його світоглядного та наукового кредо. Зокрема, впродовж останніх п'ятнадцяти років життя, після повернення в Україну, І. Вернадський багато зусиль доклав для розбудови банківської системи та забезпечення розвитку промисловості та сільського господарства кредитом.

Як засвідчують історико-економічні дослідження, фінансові інститути мали ключову роль у ринкових перетвореннях вітчизняного господарства другої половини XIX ст. [4, с. 43–48]. Скасування феодално-кріпосницького ладу зумовило радикальні зміни у селянському господарстві, розвитку комерції та промислового виробництва. Вони потребували таких фінансових інститутів, які змогли б забезпечити їх короткостроковим кредитом, аграрний сектор – довгостроковим. З іншого боку, старі казенні кредитні установи не справлялися з проблемою ефективного використання вкладів. Тому проблема роздержавлення кредиту і розвитку мережі комерційних та селянських банків вимагала практичного вирішення і послідовних зусиль. І Вернадський як автор фундаментальних наукових праць у галузі товарно-грошового господарства та зовнішньої торгівлі [5; 6] глибоко усвідомлював цю проблему і долучився до її вирішення.

Зокрема, у 1868–1876 рр. І.В. Вернадський виконував обов'язки керуючого Харківською конторою Державного банку. Вона почала працювати з 1860 р., коли було створено Державний банк Російської імперії «для поживлення торгових оборотів і

зміцнення грошової кредитної системи», як зазначалося в статуті. На території дев'яти губерній Російської імперії, землі яких нині входять до складу незалежної України, діяла ціла мережа установ Державного банку [7, с. 174–178]. На той час це був не лише головний банк імперії, а й надзвичайно потужний інструмент впливу на фінансову та економічну політику величезної країни. Тож отримавши це призначення, І. Вернадський водночас здобув і можливості, і відповідальність за стан фінансово-кредитного забезпечення господарства краю.

Як фахівець він розкрив потенціальні можливості підвищення ефективності банківської діяльності, хоча, за свідченнями звітних первинних документів, Харківська контора Державного банку працювала добре. Так, обіг її капіталів у 1872 р. був таким: основний капітал – 300 тис. руб., вклади становили 3 214 тис. руб., причому на поточному рахунку було 31 486 тис. руб., прибуток дорівнював 340,2 тис. руб., у тому числі з обліку векселів – 204,3 тис. руб., з позичок – 28,3 тис. руб., з грошових переказів – 14 тис. руб. [8, с. 51]. Проте, Харківська контора Державного банку мала можливість видавати тільки короткострокові комерційні кредити. При цьому розвиток довгострокового іпотечного кредитування мав істотні перешкоди.

Банківська реформа 1860 р. призвела до реорганізації старих казенних банків, які виконували функції іпотечних кредиторів під заставу земельних угідь і селянських душ. Однак через недосконалість нового кредитного законодавства та нерішучість уряду нові земельні банки протягом десятиліття фактично не виконували своїх функцій. Тим часом стрімко зростав попит на кредит в умовах реалізації селянської реформи та відкриття ринку землі. Родина, яка отримала земельний наділ, через кілька років прагнула відділити окремі господарства синів. Тому попит на землю, як і на земельний кредит весь час зростав. За таких умов І. Вернадський спільно з відомим промисловцем і меценатом О. Алчевським ініціювали відкриття приватного земельного банку який сприяв би розвитку місцевого сільського господарства. Ця ініціатива мала на меті безпосереднє задоволення економічних потреб розвитку краю, фінансову підтримку селянських господарств. Тож у 1871 р. за активної участі І. Вернадського було засновано Харківський земельний банк. У діяльності цієї фінансово-кредитної установи вдалося успішно втілити цільове використання іпотечного кредиту.

За формою власності цей банк був акціонерним і в подальшому його статут став зразком для інших акціонерних земельних

банків, таких, як Полтавський земельний банк (1872 р.), Київський земельний банк (1872 р.), Бессарабсько-Таврійський земельний банк (1872 р.) та ін. Засновниками Харківського земельного банку були видатні українські фінансисти і підприємці: І. Вернадський (він, власне, й склав статут цієї установи), купець першої гільдії О. Алчевський (він був до цього ще й ініціатором появи Харківського торговельного банку), землевласник А. Бантиш, купець першої гільдії, землевласник Ф. Добринін та інші заможні жителі Харкова й Харківської губернії [9].

Банк був створений передовсім для надання позичок під заставу землі (максимальний термін 43,5 р.) та міської нерухомості (максимальний термін 18,7 р.) у Харківській, Полтавській, Катеринославській, Курській та Воронежській губерніях. Розмір кредиту не повинен був перевищувати 60% ринкової вартості заставленого майна при умові його видачі на максимальний термін під 6% або 10% річних, на мінімальний – під 7,5% річних, що вносилися позичальниками рівними частинами кожних півроку. Позика на максимальний термін надавалася під заставу землі у вигляді довготермінових закладних листів; короткотермінові позички, терміном до трьох років можна було отримати у вигляді готівки [10, с. 61]. Завдяки діяльності Харківського земельного банку було завдано нищівного удару по лихварях, які надавали аналогічні позики жителям цього регіону під 15–20 %, що гальмувало розвиток землеробства.

І. Вернадський був переконаним противником кріпацтва та державного втручання в економіку. Тому розвиток приватних акціонерних кредитних установ він розглядав як роздержавлення кредиту заради розкріпачення продуктивних сил народу. Вже у 1872 р. за сприяння І. Вернадського розпочав свою діяльність земельний банк у Полтаві. За невеликими винятками статут банку був ідентичним зі статутом Харківського земельного банку. Полтавський земельний банк було засновано з метою надання кредитних коштів під заставу нерухомого майна у Полтавській, Чернігівській і суміжній з ними губерніях. Статутний капітал новоствореного банку, по аналогії з попереднім досвідом, становив 1 млн руб., що було отримано шляхом випуску 5000 акцій, ціна кожної з яких становила 200 руб. [11]. Варто зауважити, що дозвіл на створення та діяльність обох банків Міністерством фінансів було надано в порядку соціально-економічного експерименту. На той час акціонерна форма власності, як і комерційне спрямування та довгостроковий кредит лише проклали собі дорогу в економіці та банківництві. Для Російської імперії процес роздержавлення кредиту розтягнувся більш, ніж на п'ятдесят років, а домінування державних боргових паперів на фінансо-

вому ринку стало істотним гальмом ринково-індустріальних перетворень економіки [12, с. 245].

Таким чином, І.Вернадський виступив новатором у розбудові банківської системи ринкового типу для потреб розвитку промислового та аграрного підприємництва, а його менеджерський талант і послідовне дотримання принципів економічного лібералізму в поєднанні з глибокими знаннями економічної ситуації та потреб українського господарства можуть слугувати взірцем відповідальної громадянської позиції вченого-економіста, втіленої в практичній діяльності.

Список використаних джерел

1. Вернадський І. Витоки. Творча спадщина у контексті історії економічної думки в Україні / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2009. 862 с.
2. Курбет О. П. Економіст Іван Вернадський як предтеча української академічної науки. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2018. Вип. 51. С. 58–77.
3. Небрат В. В. Суспільне господарство та державні фінанси в теорії народного добробуту Івана Вернадського. *Формування ринкових відносин в Україні* : зб. наук. пр. Київ: НДЕІ, 2012. Вип. 3 (130). С. 15–18.
4. Небрат В. В. Генезис финансовых институтов как основа рыночных преобразований. *Наукові праці ДНТУ. Серія економічна*. Донецьк: ДонНТУ, 2009. Вип. 37–2. С. 43–48.
5. Вернадский И. В. О внешней торговле. *Русский Вестник*. 1856. № 2.
6. О мене и торговле : публ. лекции проф. д-ра И. Вернадского, чит. в Император. Вольн. Экон. об-ве, стеногр. В. А. Соболевским. *Экономист*. 1865. Т. 7, кн. 1. С. 1–116.
7. Новікова І. Е. Формування вітчизняної банківської системи у другій половині ХІХ ст.: структура та функціональне призначення. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2007. Вип. 39–40. С. 172–180.
8. Новікова І. Іван Вернадський та розвиток українського банківництва у другій половині ХІХ ст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2011. Вип. 123. С. 50–54.
9. Малахов В. Явление Алчевского: История взлета и падения украинского финансиста и предпринимателя. *Зеркало недели*. 1998. 12–18 дек. № 50 (219). С. 11.
10. Гурьев А. Очерк развития кредитных учреждений в России. Санкт-Петербург, 1904. 250 с., IV с.
11. Высочайше утвержденный Устав Полтавского земельного Банка. *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание 2-е. Санкт-Петербург, 1872. Т. 47. № 50708.
12. Підприємництво в Україні: історико-інституційний аналіз : монографія / [В. В. Небрат, Н. А. Супрун та ін.] ; за ред. В. В. Небрат ; НАН України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2019. 532 с.